

A falu társadalmi élete.

(Különös tekintettel az erdélyi falvakra.)

Írta: BARABÁS ENDRE.

I. A falvak jelentősége.

A magyar társadalomtudománynak még csak a kereteit sikerült megállapítanunk, míg e keret kitöltése a közelebbi jövő feladataihoz tartozik. Az idevonatkozó alapvető munkálatok között a legegyszerűbb társadalmi alakulat keletkezésére, fejlődésére vonatkozó adatok gondos és kimerítő összegyűjtésére kell mindenekelőtt legnagyobb gondot fordítanunk.

Akik a magyar társadalomtudomány megteremtését tűzték ki maguk elé cél gyanánt, szinte legyőzhetlen akadályokkal kell, hogy megküzdjenek, különösen, ha a magyar történelmi kutatások egyoldalúságát vesszük figyelembe, melyek túlon-túl nagy súlyt fektetnek a harczokra, míg a társadalom békés munkásságát legtöbbször figyelemre is alig méltatják. Történelmünkben a falvakban és tanyákon kisebb csapatokban élő, békességben dolgozó népek millióiról még említést is alig találunk, pedig ezeknek — nemzetünk és hazánk fönmaradásáért — legalább is tartozunk annyi köszönettel, mint a véres harczok előidézőinek és a csatákban elhullottak ezreinek. Ha elismerjük a harczokban elhullottak nemzetföntartó erényeit, a harczok alatt és után is dolgozó milliók erényeit sem szabad kicsinyelnünk. Ha áldoztak és szenvedtek a hősök és dicsőített hazafiak, bizonyára kivette mindkettőből a nép is részét, csakhogy ezek az erények még jórészből felderítetlenek, melyeknek pedig nemzetünk további fönmaradásában és továbbfejlődésében bizonyára nagyobb szerep fog jutni, mint a kizárólagos katonai vagy politikai erényeknek.

Milyen fontos volna például tudnunk, a jelen helyzetünk helyes mérlegelése és jövőnk előkészítése szempontjából, ha biztosan ismernők a honfoglaló magyarok első letelepedési viszonyait, az első falusi társadalmak életének azokat a belső erkölcsi, jogi és gazdasági erőit és kapcsolatait, melyek segítségével e kis társadalmak megküzdhettek ezer év dülő, romboló viharaival és megtarthatták a népek millióit a mai Magyarországnak? Sajnos, ezekről nemcsak mi, hanem még levéltáraink is igen keveset tudnak. A társadalomtudományok művelőire háramlik tehát az a feladat, hogy felkutassák, kiderítsék a még megmenthető idevonatkozó adatokat, nemcsak a jelenre, hanem a múltra nézve is.

A falunak és társadalmának sohasem volt, nem is lehetett rózsás a helyzete, amiként ma sem az. Nem lehet czélom, már csak eszközeim elégtelenségénél fogva sem, elénk varázsolni a letűnt századok falusi társadalmainak küzdelmes életét, de az elmúlt hat évtized idevonatkozó eseményeiről,, néhány szóban mégis meg kell emlékezmem.

Hatvan év előtt a mai értelemben vett városi társadalomról még beszélni is alig lehetett. Városaink inkább csak nagyobb falvak voltak. Az élénken lüktetni kezdő nemzeti érzés és szellem, a nemzeti megerősödés föltételeit a városok fejlesztésében vélte feltalálhatni. Szerencsére az élet igazolta is apáink politikáját, mert ma valóban városaink a legbiztosabb erősségei a magyarságnak és a magyar nemzeti szellemnek. És itt azonnal meg kell állapítanunk, hogy ezen esetben is falusi társadalmaink hozták a legnagyobb áldozatot, hogy városaink kialakulhassanak, mialatt a kölcsönös segítség elvén alapuló faluközösségeknek egész sora bomlott föl, semmisült meg, vagy gyöngült meg, mert általános és gazdasági kulturájuk, a rohamosan fejlődő modern élet követelményeivel nem tarthatott lépést. Az államért és városi központok fejlesztéséért hordozott terhek a falusi életet mindinkább nehezebbé tették, úgy hogy falvaink fejlődésükben megállottak igen sok esetben. Ezzel azután kezdetét is vette a falusi népnek a városba húzódása, majd az elvándorlás és a kivándorlás.

Általában falvaink az elmúlt hat évtized alatt nem sokat fejlődtek sem gazdasági, sem közművelődési téren, de még népesség tekintetében sem. Mert ugyanis a falu lakossága

izzadta ki a megyei és országutakat, de még a viczinalis vasutakat is nagyobbára, míg a községi közlekedő utak esős időben még ma is alig használhatók. A faluk lakossága városi és kövezeti vámjából rendezettek a városi utcák, épültek a városi középületek, míg a falvak községházai és iskolái nyomorult viskóknak maradtak. Mindezek a falvak fejlődhetését agyonnyomó jelenségek gondolkozóba kell hogy ejtsenek, ha azt nem akarjuk, hogy falvaink megszűnjenek jövőre a városok éléstárai és a városok természetes szaporodását pótló rajokat kibocsátó köpük lenni.

Hogy a falvoknak milyen nagy a jelentősége Magyarország életében, elég csak annyit tudnunk, hogy az ország összes lakosságának 70%-a, ötezernél kevesebb lakosságot számláló községben lakik, melyeknek összes száma 12.250; míg a többi 30% együttvéve, mindössze csak 355 községben, illetőleg városban van összetömörülve. Még figyelemre méltóbb az a jelenség, hogy az ezer lakosnál kevesebb lelket számláló 8.324 községben négy milliónál jóval többen laknak, ami az összes lakosság 25%-át szintén meghaladja.

Még feltűnőbben mutatja a magyar falu jelentőségét az a körülmény, hogy hazánkban minden száz lakosból csaknem 67 az őstermelő, akik még akkor is falusi lakosoknak tekinthetők, hogyha véletlenül a városok határán laknak is; míg iparos csak 14, akik inkább a városi lakossághoz számítandók. Vegyük tekintetbe továbbá azt is, hogy sok kedvezőtlen körülmény közrejátszása miatt az éppen szaporának nem mondható városi lakosság az utolsó előtti két népszámlálás közötti tíz esztendő alatt kisebb természetes szaporodása daczára is átlagban csaknem 22%-kal szaporodott, míg a kis- és nagyközségek szaporodása alig haladta meg a hét százalékot. Ne feledjük továbbá azt sem el, hogy az elmúlt tíz év alatt, a rettenetes mértékben megnövekedett kivándorlás nagyobb contingensét is a falu lakossága adta; sőt azt se, hogy közegészségügyünk gyarlósága miatt, a falusi halandóság is rendellenesen nagy. Azt hiszem, már csak ezen sajnálatos jelenségek is elegendő okot szolgáltatnak arra, hogy végre-valahára több figyelemre és nagyobb érdeklődésre méltassuk a falut és annak társadalmát.

II. Az erdélyrészi falvak általános képe.

Mivel Magyarország tizenkétezernyi kis- és nagyközsége társadalmi életében már csak a földrajzi elhelyezkedés is nagy különbségeket idéz elő, azt hiszem helyesen járok el, ha további fejtegetéseim rendjén, lehetőleg csakis az *erdélyrészi* falusi társadalmak összetételét és életét tartom szem előtt. Már e kisebb területen is, 2.325 kis- és nagyközséget találunk, amelyekben ezen országrész összes lakosságának csaknem 84%-a lakik, míg ellenben minden száz lakosból csak tizenhatnál alig valamivel több a városi lakos. Ha pedig csak a földműveléséből élő lakosságot tekintjük, akkor azt találjuk, hogy minden száz erdélyi lakosból közel 76 a földművelő, s e tekintetben is tízzel haladjuk meg az országos átlagot, amiből azonban nem szabad arra következtetni, hogy Erdélyben nagyobb jelentőségű közgazdasági szempontból a földművelés, mint hazánk többi részében, hanem csak arra, hogy itt, daczára a sokkal kedvezőtlenebb domborzati, talaj és éghajlati viszonyoknak, aránylag is sokkal többen vannak az ős-termelésre utalva, mint egyebütt. Itt, ahol a lakosságnak nagyobb fele kellene az ipara után hogy éljen, minden százból csak kilencz az iparos, míg országos átlagban tizennégy. Szóval már az első lépésnél is a természetes kívánalmakkal ellenkező állapotokra bukkanunk a mi bérezés hazánkban!

Hazarészünkben is, mint mindenütt a világon, a társadalmi egységeket, a kisebb tömegek lelkében kialakult *kölcsönös* segítség és védelem *szükségérzete* teremtette meg. A létrejött kisebb társadalmak, általában a faluközösség elvei szerint éltek és fejlődtek s így kevesebbet is szenvedtek a jobbágyi alárendeltség következményeitől, mint hazánk más részeiben. A szászajkúak már letelepedésük pillanatától külön faji kiváltságokat élveztek, melyeket sikerült is megőrizniök úgy, hogy jobbágyi sorba sohasem kerültek s így a faluközösség társadalomfejlesztő hatása náluk is érvényesült a legszembetűnőbben. A magyarajkúak már nem voltak ily szerencsés helyzetben. A Székelyföldön kívüli magyarság faluközösségei ugyanis, talán már kezdettől fogva földesúri hatalom alá jutottak, maguk pedig jobbágysorba kerültek, míg a székelyek független faluközösségei sokáig fennmaradtak még a székelyek

egyrészenek jobbágyosítása után is. Oly szívósan ragaszkodtak a székelyek faluközösségeik gazdasági függetlenségéhez, hogy képesek voltak ennek megvédhetése érdekében még Mihály oláh vajdát is uruknak elismerni. A székelyek története nem is egyéb tulajdonképpen, mint a faluközösségi elven felépült társadalmuk örökös *önvédelmi* harca. Az oláhajkiúk társadalmi élete a legfiatalabb az erdélyi részekben, akik mint pásztorkodó nép csak sokkal későbbben kezdtek faluközösségeket alapítani, melyek azonban a keletkezés pillanatától kezdve földesúri tulajdonnak tekintettek.

Íme, ha csak egy pillantást is vetünk az erdélyrészi falusi társadalmak múltjába, azonnal három egymástól jól megkülönböztethető falutípus képe alakul ki szemeink előtt, melyek nemcsak fejlődési fokozatuk, hanem faji jellegük szerint is élesen megkülönböztethetők egymástól. Tehát amikor erdélyi faluról, vagy ennek társadalmáról beszélünk, jó előre meg kell különböztetnünk az illető falu társadalmának faji jellegét is. Ez a megkülönböztetés azután egyúttal megállapítja általában az illető falu fejlettségi fokát is.

A szász falvak általában a legegységesebbek, a legrendezettebbek. Társadalmuk a gazdasági és kulturális fejlettség legmagasabb fokán áll aránylag. Sorban a második helyen következnek a magyar falvak s végül az oláh falvak, melyek még napjainkban is jórészen szétszórt kisebb-nagyobb házcsoportokból állanak, amelyekben a társadalmi élet aránylag is a legkezdetlegesebb.

Az egyes falusi társadalmakat közvetlen közelről vizsgálva, azt találjuk, hogy a falusi társadalmi élet általában megnyilvánul:

1. A kölcsönös érdekeknek a családi és gazdasági élet keretein belüli ápolásában, továbbá a világias kedély kölcsönös fenntartásában.
2. Az egyházi életben, melyben az egyház, a hitélet ápolásával a kölcsönös érdekek erkölcsi rugóit szolgálhatja s az érdekellentétek durvaságait szelídíti, sőt a primitív társadalmakban, a világi vonatkozású igazságszolgáltatást még ma is végzi.
3. Az iskolához való kapcsolatban.
4. A községi közügyek igazgatásában.
5. A községnek a járási, megyei és állami közös érdekekhez való kapcsolatában.

Amint fentebb említettem, hazarészünkben a falusi tár-

sadalmi élet vizsgálatánál a lakosság faji jellegétől meghatározott s egymástól a fejlettség fokát illetőleg igen jól megkülönböztethető három fajta falut és falusi társadalmat találunk. A kizárólag egy fajú lakosságtól lakott falvak közül 212 a magyar és 188 a román. A szászajkúak 227 politikai községet mondanak ugyan a magukénak, de ezek között egy sincs olyan, melyet *kizárólag* szászajkúak lagnának.

Most, amikor az országos politika oly sokat foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, a felületes szemlélő azt gondolhatná, hogy a nemzetiségi kérdésnek gyökérszállai a falusi társadalmakban is felfedezhetők. Amint már láttuk, hazarészünk 2.325 kis- és nagyközsége közül alig egy pár száz az egyfajú lakosságtól lakott és úgyanbizony ki tudna rámutatni akár csak tíz falura is, ahol a vegyes nemzetiségű lakosok ismernék, avagy csak érdeklődnének is az úgynevezett nemzetiségi kérdés iránt. A társadalmi együttlét s az egymásra utaltság ugyanis a faji ellentéteket jobban és hamarább ki egyenlítik, mint a politikusok. Az úgyanegy községben lakó szegény magyar és oláhajkú napszámos és földműves, egymás életében nem találnak semmi olyan különbséget, melyet a faji hovatarozásuknak tulajdoníthatnának. Jól látják azt is, akár magyar, akár oláh, vagy szászajkú is legyen a földbirtokos vagy bérlő, nem magyar, oláh vagy szász, avagy zsidó magatartást tanúsít velük szemben, hanem csakis a gazdasági érdekeinek megfelelő magatartást. Látják azt is, hogy a magyart éppen úgy bezárják, ha lop, vagy rabol, mint az oláht avagy a cigányt, sőt még a vagyonbeli különbség sem sokat változtat a büntetés minőségén.

Annyira nem ismerik különösen itt, a mi hazarészünkben a faji és vallási ellentéteket a falvakon, hogy még napjainkban sem ritka az az eset, amikor a református, unitárius vagy róm. katolikus magyar éppen úgy hordja az anyagot a görög katolikus, vagy keleti oláh-templom építéséhez ingyen és jószántából, mintha a saját felekezete templomát építené. Úgyanazt cselekszi, ugyanazon szívességgel az oláh szegény ember is adott esetben.

Ha bajba jut az egyik, falun nem nézi a másikat, hogy ki ija-fia, mert ott még tartják, hogy: kölcsön pohár vissza jár, hogy: ma neked, holnap nekem. A közös sors és a közös

érdekek szálai annyira egymáshoz kapcsolják a falusi embereket, hogy maguk között elítélik az urakat, nemzetiségi különbség nélkül, az egymással és a néppel szemben tanúsított úri hunczutságok láttára. Veszekednek, verekednek, pörlekednek ők is eleget, sőt sok helyen többet is, mint a mennyi kellene, de soha sem nemzetiségi érdekből. Ha a magyar legény eldicsekszik, hogy ezt, vagy azt az oláhot megverte, nem igen van arra eset, hogy oláh voltáért kötött volna ki vele; sem az oláh nem bántja a magyart csak azért, mert az magyar.

Ha kívülről vizsgáljuk a falusi társadalmak életét, azt igazában csak úgy tehetjük, ha előzőleg sikerült megszerezniünk az illető falu lakosságának *culturfokára* vonatkozó tudnivalókat. Csak ezen világítás mellett tekinthetünk be ebbe a gépezetbe, melyet falusi társadalomnak nevezünk. Más annak a társadalomnak a képe, melyben a kölcsönös érdekeket a cultura igazgatja, melyben az egyházi és polgári életet a cultura szövi át, s ahol a társadalom összes életnyilvánulásait a cultura kapcsolja össze egészszé, egységessé. Es egészen más a társadalomnak a képe, ha annak a culturához semmi, vagy kevés köze van. E tekintetben is igen változatos az erdélyrészi falusi társadalmak képe.

Amíg az egész Magyarországon általában minden száz lakosból 51 tud írni-olvasni, addig hazarészünkben sajnos csak 35. Megyék szerint a legtöbb analfabéta, 79, Szolnok-Dobokán található, míg a legkevesebb, azaz minden száz lakosból 25, Brassó megyében. Faj szerint tekintve a lakosságot, minden száz magyarajkúból 51 tud írni-olvasni (az egész országban átlag 61), a németajkúak közül 73 (az országban átlag 67), az oláhajkúak közül pedig csak 20, ugyanennyi országos átlagban is.

Ha az egyes falvakig lemegyünk a culturfok keresésben, akkor bizony hazarészünk falusi lakosságának kulturális állapotát illetőleg, csaknem megdöbbentő állapotokra találunk. *így például tíz olyan politikai községünk van* (Alsó-Fehér-megyében: Szabaderdő 114 lakossal, Hunyadmegyében: Merisor 175, Kékesfalva 692, Kurpény 250, Aranyos 128, Erdőhátrunk 123, Golles 168, Plop 181, Ulm 130 és Valár 99 lakossal), *melyekben egyetlen lélek sem ismeri a betűt.*

Hét községünkben (Hunyadban: Párosza 237, Dumbravica 325, Szolnok-Dobokában: Nagymező 239, Balázsszeg 82, Groppa 104, Kishavas 189 és Ónok 433 lakossal) *pedig csak egyetlen egy lélek tud írni-olvasni*. Ötvenhét községünkben, melyekben együttvéve közel tizennyolczezer lélek lakik, mindössze csak 140 lélek ismeri az írást, egy-egyben legfeljebb öt lélek.

	Görög keleti községek			Görög katolikus községek		
	Hány községben	Összes lakosság	Ír-olvas	Hány községben	Összes lakosság	Ír-olvas
Alsófehér megyében .	2	647	4	—	—	—
Hunyad » .	31	10.004	72	2	868	6
Kolozs » .	1	552	4	2	745	7
Szolnok-Dob. » .	2	542	5	16	3.706	38
Torda-Aranyos» .	1	382	4	—	—	—
Együtt .	37	12.127	89	20	5.319	51

Természetesen ezekben a községekben az iskolai intézményeknek még a híret sem ismerik s így azokban a legősibb és legkezdetlegesebb állapotok uralkodhatnak. Ha tehát való volna az oly nagy előszeretettel és kitartással hirdetett római leszámolás, akkor e 74 községben a civilizációtól teljesen érintetlen római talajra és állapotokra lelhetnek a kutatók. Bizony nem kis mértékben szégyenletes állapot az, hogy Magyarországon akad még 74 ilyen község! Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ha az állam akarna is e húsz-ezret jóval meghaladó lakosság számára iskolákat állítani, csak úgy tehetné, ha hajlandó elszenvedni, hogy a világsajtóban meghurczolják a magyar nemzetet az oláh faj nemzeti érdekeinek megtámadásáért. Az oláh nemzeti egyházaknak volna kötelessége ezek részére iskolákat létesíteni, de nem teszik és másnak sem engedik, mert féltik e szegény embereket az elmagyarosodástól, mintha bizony a kulturálanság is oláh nemzeti érdek volna.

Nem mulaszthatjuk el bár csak úgy általánosságban, rámutatni arra a veszedelmes nemzetiségi politikára, melyet különösen oláhajkiúink kárára követnek úgynevezett nemzeti egyházaik. Amikor csak arról van szó, hogy egy vegyes nyelvű, vagy felekezetű községben, ahol oláhajkiúk is laknak, már a költségek csökkentése érdekében is községi, vagy állami iskola létesíttessék, a legkétségbeesettebb ellenállást

fejtik ki az oláh egyházi főhatóságok. Pedig, ha megtekintjük azokat a falvakat, melyekben kizárólag oláhajkúak laknak, elszomorodva kell látnunk, hogy az állami beavatkozástól mentes ezen területeken, milyen alacsony culturát tudnak terjeszteni a nemzetiségi politikát szolgáló oláh nemzeti egyházi és iskolai főhatóságok.

188 olyan község található hazarészünkben, melyekben az oláhajkúakon kívül legfeljebb csak egyetlen magyar- vagy németajkú lakos található s a bennük élő összes lakosság 110.068 lelket tesz ki. Itt tűnik ki, hogy mire képesek a falusi culturát privilegizáló oláh iskolai főhatóságok! No hát, a cultura barátai nem nagy örömet lelhetik e jelenségben, ha megtudják, hogy e 188 községben, *minden száz lakosból csak 18 ismeri* a betűt, pedig akár az oláh culturának is, aligha állott útjában az a 23 magyar és 13 németajkú, együtt 36 másnyelvű lakos, akik a 110 ezer oláhajkú között éltek. E tiszta oláh szűz talajon, úgy látszik, a két oláh egyházi és iskolai főhatóság a cultura terjesztésének mértékét illetőleg teljesen egyértelemmel járt el, mert egymást sem igyekeztek túlszárnyalni. A 28.417 görög katolikus oláhajkú 55 községet foglalt le a 188-ból, de átlag minden száz közül csak 17.5 tudott írni, legtöbben a fogarasmegyeiek közül 38.6-an, legkevesebben a szolnokdobokaiak közül 8-an. A 133 görög keleti község lakosaiból minden százra átlag 18.4 írni tudó esett, legtöbb 40.6 Fogarasmegyében, legkevesebb 0.7 Alsófehérmegyében.

Mintegy összehasonlításként lássuk azokat a községeket is, melyeknek lakossága *szintén egynyelvű*, de magyarnyelvű, legfeljebb csak egy-egy német- vagy oláhnyelvű lakossal. Ilyen község 212 van hazarészünkben 155.897 lakossal, akik közül 77.184-en tudnak írni-olvasni, átlag 49.6%. Legnagyobb az írni-olvasni tudók száma az udvarhelymegyei Bözödújfaluban, ahol minden száz lakosból 85 az írni-olvasni tudó, legkevesebb, 15.4 a kolozsmegyei Darócson. Érdekes, hogy e 212 magyar községben mindössze csak 16 német és 25 oláhajkú lakos található.

Az előadottakból élesen kiviláglik, hogy a faj szerinti megoszlás az erdélyi részeken, általában még a kis falusi társadalmakban is együtt jár a kulturális állapot mértékével.

Az is figyelemreméltó jelenség, hogy itt, Magyarország többi részével szemben általában is, és faj népesség szerint is, nagy eltéréseket mutat a kulturális állapot. Minden száz lakosból Erdélyben átlag csak 35 tud írni-olvasni, míg az egész országban 164-el több. Ha pedig csak a 6 éven felülieket vesszük számításba, Erdélyben 41.1% az írni tudó és átlagban az országban 61.2%. Faj szerinti megoszlásban pedig ilyen eredményeket találunk:

	Minden száz lakosból ír és olvas (az összes lakosságból)		
	Erdélyben	Az egész Magyarországon átlagban	Erdély nélküli
A magyarajkúak közül . .	51·2	61·0	62·0
A németajkúak » . .	73·2	67·4	67·2
Az oláhajkúak » . .	20·0	20·4	20·9

Kizárólag magyar lakosságú községek. (Legfeljebb egyenként 1 német és 1 oláh lakossal).

M e g y e	Községek száma	Összes lakosság	Ír és olvas	
			összesen	százból
1. Csik	26	32.026	13.329	41·6
2. Háromszék	55	45.475	23.515	51·7
3. Kisküküllő	2	561	281	50·0
4. Kolozs	2	574	210	36·6
5. Nagyküküllő	1	1.468	624	42·5
6. Marostorda	38	22.347	10.018	44·8
7. Udvarhely	88	53.446	29.207	54·6
	212	155.897	77.184	49·6

I r é s o l v a s	
Legtöbb	Legkevesebb
Bözödújfalva 85·0	Darócz 15·4
Barátos 71·3	Ilyésmező 15·4
Kiskend 64·2	Kisteremi 16·8
Markód 62·5	Homoródszentpéter 21·7
Gyergyókirályfalva 56·2	Csomortán 27·7
Ketesd 46·4	Kászonfelfiz 30·3
Ürmös 42·5	

Szomorúan kell bevallanunk tehát, hogy az erdélyrészi kulturális állapotok, még az országos átlagos viszonyokhoz képest sem kielégítőek. Egyedül a szászajkúak azok, akik nemcsak németajkú fajtestvéreiket, de a magyarságot is jóval túlszárnyalják kulturájukkal. A oláhajkúak között mutatkozik a legkevesebb eltérés, mert az erdélynélküli Magyarországon

alig egy százalékkal nagyobb az írni-olvasni tudók aránya, mint magában az erdélyi részekben.

Igen érdekes adatokat nyerünk, ha azt vizsgáljuk, hogy e hazarészben, hol a 2.815 népiskola közül csak 566 az állami skola (20%), míg a felekezeti iskolák száma 2.093, milyen azon községekben a cultura, melyekben csak egy felekezethez tartozik a lakosság? Ilyen község 950 található 615.028 lakossal, akik közül mindössze 138.197, azaz átlagban 22% az írni-olvasni tudó! Hát bizony ez az eredmény sem szolgál nagy dicséretére a felekezeti népoktatásnak.

Egyfelekezeti községek (a más felekezetűek 60 lelken alul):

411 görög keleti község . . .	285.599 lakossal,	ír és olvas	52.321	18·3%
392 görög katolikus község .	244.744	» » » »	46.132	18·8%
47 római » » .	40.397	» » » »	18.938	41·9%
77 református község . . .	36.288	» » » »	18.134	50·0%
20 unitárius » . . .	6.103	» » » »	3.396	55·6%
3 ág. h. evangélikus község	1.899	» » » »	1.276	67·3%
950 község	615.028 lakossal,	ír és olvas	138.197	22·5%

Már kedvezőbb a kulturális állapot ott, ahol két felekezet él együtt, de számuk együttvéve 300-500 között mozog, s az egyik-egyik felekezethez tartozók száma száz leieknél több. Ilyen erdélyrészi falu mindössze csak 33 van, 14.515 lakossal, akik közül 4.788 tud írni és olvasni, ami 33%-nak felel meg. E kedvezőbb eredmény minden bizonynyal, csakis a már kényszerűségből is tért hódító községi, vagy állami iskolának tulajdonítható. íme a részletesebb adatok:

	Többség	Kisebbség	Összes lakosság	Ír-olvas	
6 község görög keleti	(1.140)	görög kath.	(1.002)	2.335	326 14·0%
20 » » kat.	(4.505)	ref.	(3.801)	8.767	2.412 27·5%
2 » ág. h. ev.	(599)	görög kat.	(354)	960	524 54·5%
2 » ref.	(403)	görög kel.	(340)	876	508 57·9%
3 » ág. h. ev.	(780)	görög kel.	(390)	1.174	759 64·7%
33 község, két felekezet együtt			14.515	4.788	33%

Még kedvezőbb az eredmény, ha két felekezetű, de nagyobb méretű falvak adatait állítjuk össze. Húsz olyan községben, hol az egyik-egyik felekezethez tartozók 300-500, s a falvak lakossága 600-1.100 lélek között mozog, az írni-olvasni tudók százaléka 35.6.

Két felekezetű községek (egy-egy felekezet 300-500 lakos között) összes lakosság 600-1.100 lélek között.

A még kisebb méretű, 200-400 lakosú falvakban, hol a lakosság anyanyelve kétféle, de egyik-egyikhez száznál több lélek tartozik: a culturalis arányszám még kedvezőbb, mint az előbbi categoriáknál, amennyiben a százalék felemelkedik 39'8-re. A 15 ilyen fajta községben 5.243 lélek lakik, s ezekből 2.076 tud írni-olvasni.

Kétnyelvű községek, egy-egyből 100 lelken felül, összes lakosság 200-400 között.

Már a nagyobb méretű, 400-800 lakosú és kétnyelvű (egyenként 200 lelken felül) községekben, a culturalis arányszám újból alászáll 33.2%-ra. Ilyen községünk 50 van 31.398 lakossal és 10.424 írni-olvasni tudóval.

Kétnyelvű községek, egy-egyből 200 lelken felül, összes lakosság 400-800 között.

Községek száma	Összes lakosság	Többség	Számuk	Kisebbség	Számuk	Ír-olvas összesen	Szából
23	14.665	oláh	8.059	magyar	6.396	4.265	29'2%
13	7.560	magyar	4.040	oláh	3.447	1.875	24'8%
3	1.840	oláh	1.060	német	822	981	53'3%
11	7.333	német	4.233	oláh	3.016	3.303	45'0%
50	31.398		17.392		13.281	10.424	33'2%

Olyan község, melynek összes lakossága 600-900 lélek között van, s háromféle anyanyelvi csoportra oszlik, egyenként száznál nagyobb lélekszámmal, csak három község (Bilak-Besztercze-Naszódmegyében, Szászlúdvég-Kolozs- és Mihály-

falva-Nagyküüllőmegyében) található, együtt 2.401 lakossal, akik közül 930 ír-olvas, azaz 38.7%. E két utóbbi csoporthoz tartozó falvakban, valószínűleg az egyenkint gyöngye felekezetek erőlködése okozza a kulturában való visszaesést. Még csak egyetlen adatot lássunk arra nézve, hogy mennyire nagy szükség volna, a közvélemény nagyobb érdeklődésére, falvaink kulturális állapotát illetőleg. Hunyadmegyében 424 politikai községünk van s ennek 36%-ában, 154 községben nincs iskola! Szomorú kép, méltán pirulhatunk láttára!

Lássuk ezek után, a három legfőbb típusú erdélyrészi falvak társadalmi életének csak nagyon általános vonásokkal megrajzolt képét, fejlettségi sorrendjükben tárgyalva: előbb a szász, majd a magyar és végül az oláh falvak társadalmi életével foglalkozva.

III. A szász falvak társadalmi élete.

A szászajkúak szétszórva élnek az erdélyi részeken. Csak Csík, Háromszék és Tordaaranyos megyében nem laknak szászajkúak, a többi 13 megye 227 községében jelentős számmal élnek, még pedig 150-ben abszolút többségben. A saját *külön* népszámlálásuk szerint 1895-ben 166 ezer lélek volt a falusi és 54 ezer a városi szászajkú lakosság, tehát együtt 220 ezer lélek. Az országos statisztika azonban 1900-ban is mindössze csak 196 ezer németnyelvű erdélyrészi ágostai hitvallású evangélikusról tud, már pedig csak ezek számíthatók igazán a szászajkúak közé.

Valósággal közmondássá vált a szászajkúak gyöngye szaporodása, minek következtében folyton veszítik a tért, de csakis az oláhajkúakkal szemben. Amíg ezek húsz év alatt (1880-1900) átlag 17.9%-kal, addig a szászajkúak mindössze csak 8.6%-kal szaporodtak. Ma már egyetlen tiszta községük sincs, a legutolsó tiszta szász lakosságú község a szeben-megyei Kisdisznód volt, mely 1880 óta veszítette el kizárólagos szász jellegét. Jellemző, hogy amíg a szászajkúak alig csak egy néhány községben laknak együtt a magyarokkal, addig az oláhajkúak minden községükben ott találhatók, akik falvaik körül mintegy gyűrűt képezve, a terjeszkedés útját is elvágják előlük. Már magában véve ez a jelenség is eléggé igazolja, hogy mily indokolatlan volt az egy időben annyira

lobogó gyűlöletük a magyarok ellen. Újabban e gyűlölködésük-ből nagyon sokat engedtek, mióta az oláhajkúaktól feltűnően szorongattatva érzik magukat. Ma kevésbé a politikai ábrándok, mint inkább az ősi tűzhely és apai föld megőrzése tölti be lelkivilágukat. Különben maga a nép itt sem gyűlölte soha a magyart. Ahol érintkeztek egymással, mindig békeségben megfértek egymás mellett. Ma már a magyar nyelvvel szemben sem idegenkednek, mint azelőtt, mert észrevették, hogy amíg a magyarnyelv megtanulásától hazafias okokból húzódoztak, az oláhnyelvet akaratlanul is elsajátították, melynek kisebb értékét a magyarnyelvvel szemben mindinkább kezdik belátni. Így 1900-ban már minden negyedik tudott közülük magyarul beszélni.

Kétségtelenül megállapítható dolog, hogy hazarészünkben a szászajkúak falvai és azok társadalma árulja el a legmagasabb fejlettségi fokot. A várszerűen megerősített templomaik körül összehúzózott házak ugyan nem tárnak elénk oly festői képet, mint például a székely falvak, sőt inkább komor hatásúak, de a cultura, rend, tisztaság és csendesség tekintetében jóval felülmúlják azokat. Különben az őket körül ölelő oláhajkúaktól lakott viskók és azok környezete, már sokat enyhít a szász falvak komorságán is, sok minden egyéb rovására.

A szászajkúakat igen érdekesen és jórészben találóan jellemezte ORBÁN BALÁZS, a nagy székely író a következőkben:

Tagadhatatlan, hogy e népnek vannak igen szép tulajdonságai és érdemei. Meg van benne a műveltségi hajlam, a tanulásvágy, minek érvényesítését kissé nehézkes felfogása, lassú vérmérséklete, lelkesedésre nem képes hideg jelleme akadályozza. Ki kell emelnem a szász nép szorgalmát, munkakedvét, amely bár lassú, de folytonos, következetes munkásság által teremti elő az általános jólétet, és azt még inkább fokozná az, ha e nép nem lenne annyira conservativus természetű, ami a földművelésben is, – ami a falusi népnek csaknem kizárólagos foglalkozása – érezteti hatását. Ki kell emelnem az itteni szász népnek takarékoságát, amely egészen a fukarságig és az önmehtagadásig megy. A szász földész, még ha vagyonna is tett szert, nagyon egyszerűen él, élelmére

igen keveset ad, fényűző czikkekre mitsem fordít, minden mulatságtól megvonja magát, úgy hogy élete rideg és örömtelen s mindezt teszi azon nemes ösztönből, hogy gyermekeire minél többet hagyhasson, hogy azok jövőjét, jólétét biztosítsa. Emiatt a sok gyermektől is óvakodik, ami a birtok elaprózódását idézné elő. Ez azonban előidézi egy komolyabb bajt, a szász nép aggályosan kevés szaporodását, ami ha így marad, idővel az egész népfaj megkevesedését, sőt kivészését is eredményezhetné. Továbbá a szászok szebb tulajdonai közé tartozik a vallásosság s ezzel karöltve járó erkölcsösség, a tulajdon nagy tisztelete, a bűnök kerülése, a türelmesség, a szívódás, veszekedés, verekedéstől való óvatosság ami hideg és szenvedélytelen jellemének szerencsés kifolyása. Ki kell emelnem a rend, csinosság és tisztaság szeretetét, ami városban, faluban és lakjaiban is egyaránt felismerhető. Ki kell emelnem józanságát, mert bár a szesz italokat, különösen az újabb időben, itt is fogyasztják, de az a szásznál ritkán megy a végletekig, amely a részegségben s az emberi méltóságból való kivetkőzésben nyilvánul. Ki kell végre emelnem bennök a törvénytiszteletet és engedelmességet, ez utóbbi oly nagy mértékben meg van, hogy egészen az önelhagyásig és gépies vezethetőség határáig megy s ez nem egyszer homályosítja el e nép szebb tulajdonait, s ez használtatta fel oly tényekre, amelyek árnyat vetettek nem egyszer jellemére. Az itt felsoroltak állanak úgy a falusi földész, mint a városi iparosra, úgynevezett középosztályra nézve, de mint mindenütt az életben, a fény mellett az árny itt sem maradhat el, mert a szászoknak felhozott szép tulajdonai mellett vannak rossz sajátságai is, ezek: a zárkózottság, önzés, mely minden vendégszeretet, embertársai, felebarátai, sőt vérrokonai iránti szívességet és részvétet kizár; a szászoknak szíve és háza oly zárkózott, hogy ahhoz férni nem lehet, megvan emellett a hűtlenség és hálátlanság is.

ORBÁN BALÁZS-nak e negyven-ötven év előtti jellemzése valóban találó ma is, bár azt sem tagadhatjuk, hogy az elmúlt félszáz esztendő egyes élesebb vonásokat már kissé meghalványított. Ma már talán a hűtlenség és hálátlanság még sem mondható oly általánosnak, mint lehetett félszáz év előtt. Vendégfogadásuk sem oly rideg most, mint a közmondás is

tartja, amint ezt igazolni is igyekeztek az újabban mind gyakoribb magyarvidéki odaránduló gazdákkal szemben.

A falusi társadalmak belső élete, különösen a közügyek intézésében, mintaszerűen példás és békés. A megnyilvánuló összetartás biztosítja nekik, a fajilag már nem egységes falvaikban, a vezetőszerepet. Általában a bíróságoknak a szászvidékeken van a legkevesebb dolguk, s az ügyvédek száma aránylag itt a legkevesebb. Az értelmes falusi papok, tanítók és bírák tanácsait a nép ma is kikéri, amely úton igen sok ok nélküli pert megelőznek, bár igaz az is, hogy ilyenkor a takarékoság is közrejátszik.

A gazdálkodásban valóságos versenyre kelnek egymással. Mindenik jobb gazda akar lenni a másiknál, s ennek következtében a vagyonos megkülönböztetett tiszteletnek is örvend közöttük. A nehéz mezei munkában még az asszonyok is versenyre kelnek, akik a lovat is jól megülik, ha a munka úgy hozza magával.

Gazdasági újítások iránt alig 30 év óta mutatnak nagyobb hajlandóságot, amióta a szász gazdasági egyesület az elmaradottabb falvak lakóit gazdasági tanulmányutakra viszi a fejlettebb községekbe. A csak praedikáló urakat bizony ők sem szerették, daczára aránylag magasabb, általános műveltségüknek.

Általában jobban élnek, mint az oláhajkiak, de mégsem oly jól, mint a székelyek. Nehéz és nagy fáradtsággal végzett munkájukhoz viszonyítva aránylag igen takarékosan élnek, de esküvőkön, keresztelőkön, temetéseken stb. és más ünnepnapokon csaknem oly mértéktelenül kimulatják magukat, mint akárcsak a magyarok.

Takarékosságuknál fogva a közterheket csak ha muszáj, akkor viselik szívesen, de megkívánják az igazságos megosztást. Az ilyen alapon kirótt terheket azonban pontosan és lelkiismeretesen viselik. Legszívesebben falujok, egyházuk, iskolájuk érdekében áldoznak, hogy azok különbek legyenek a szomszédos falvakéinál.

A falusi társadalmi élet központja az egyház és a pap, akit nagy tiszteletben részesítenek. Papját a szász nép ősidőktől fogva maga választja. A városi szász tudós, művelt, jó szónok papot választ, míg a falusi nem annyira a papot, mint praktikus, nyílt szívű és nyitott szemű embert választja falusi lel-

készének, ki az ő lelki dolgai mellett az anyagiakkal, a kenyérkérdéssel is törődik. A pap a községben ma is a szellemi vezető, vigasztaló, tanácsadó és jó barát a nép minden bajában. Ő az iskola vezetője, sokszor orvos, patikus, ügyvéd és minden egyéb, egy szóval rászolgál az »atya« megszólításra, ha az még ősz matrónától is ered, kinek fia lehetne. Egy jó pap keze, lelke, – avatott egyén előtt, – első pillanatra meglátszik a községben! (Lásd: DORNER BÉLA: AZ erdélyi szászok mezőgazdasága című érdekes munkáját!) A szász papokat különben gondosan elő is készítik az ilyen falusi szerepkörre, akik a papi tanulmányokon kívül, rendszeren gazdasági szaktanulmányokat is végeznek és külföldön is megfordulnak. Ezért van az is, hogy a szász papok a papi birtokon rendszeren a viszonyoknak megfelelő mintagazdaságot folytatnak.

A szász falusi társadalmakban az egyház és iskola egészen más szerepet töltenek be, mint a magyar, vagy oláh falvak társadalmában. Itt mindkettő a társadalom központjában áll, mint egy kettőslángú lámpás. Az alsó égő, lehető erős, fehér fényvel világítja be a társadalmi élet minden reális vonatkozású zugát, s ez nem más mint a reális életben szükséges praktikus tudást terjesztő iskola; a másik láng szelídebb fényű, mely a másiknak vakító erejét enyhíti, s a társadalom lelki életét látja el a hit szelíd fényével, hogy e kettős világítás mellett az egyesek ne csak önmagukat, hanem embertársaikat is megláthassák. Ez a második láng az egyház, melynek fénye teljesen összeolvad az iskola fényével, s a kettős láng, csak nagyon közletről vizsgálva tűnik fel kettősnek.

E társadalomban az iskola nem egy ráerőszakolt intézmény, hanem a közszükség által megteremtett közalkotás, mely féltett kincsét képezi a szász falusi társadalomnak. Nem kiméi tőle semmi áldozatot, de azután meg is követeli tőle, hogy teljes mértékben a társadalom szolgálatában álljon. A gazdagabb községek iskolái fel is vannak szerelve: népkönyvtárral, tanszermúzeummal, kisebb szabású régiség, kőzet, növény és physikai stb. gyűjteményekkel, melyeket sok vidéki középjellegű iskolánk megirigyelhetne,

A mi iskoláinktól azt követeli az állam, hogy tizenkét éves korig tanítsa a tanköteleseket, a szászok azonban ezzel

nem elégszenek meg, hanem azt követelik meg iskoláiktól, hogy a fiukat 15, a leányokat 14 éves korukig vezesse az ismeretek mezején. Sőt még ennyivel sem elégszenek meg, hanem követik Hontérus utasítását: »Nem elég, ha a kertész a facsemetét a faiskolában fölneveli, hanem a kiültetésnél is kell gondozni, nehogy posványos helyre kerüljön és ott elszáradjon. De még a jó helyre ültetettet is karóhoz kell kötni,, hogy a vihar ki ne döntse« s ezért fiaikat 19 és leányaikat 18 éves korukig a továbbképző iskolába is járatták önként, ahol azt tanítják és arra nevelik kizárólag, amire a falusi embernek az életben okvetlenül szüksége van erkölcsi és anyagi tekintetben. Poroszországban csak 1911-ben hoztak hasonló szellemű iskolai törvényt.

Általánosan tudott dolog, hogy az ifjúság az úgynevezett kamaszkorban igényel legtöbb felügyeletet és ugyanekkor szoktatandó az önfegyelmzéshez is, s ezt a szászajkiúk gondosan meg is teszik a Bruderschaftok és a Schwesterschaftok útján, hova a rendes iskolázás és a confirmálás befejezése után minden ifjú beiratkozik és ahonnan csak házasság, vagy halálozás esetén válik ki. Ezen ifjúsági egyesülés célja: A keresztyeni erények és vallásos gondolkodás elősegítése, a meleg hazaszeretet, erkölcsös *közösségi érzés*, igazsívűség és nemes testvéri érzés kifejlesztése. Az ifjúság társadalmi életét ezen egyesületek azután úgy irányítják és ellenőrzik minden tekintetben, hogy majd a felnőttek egyesületeibe átlépő tagok becsületére váljanak a falu társadalmának.

A házasságra lépett ifjak kilépnek a házasság napján az ifjúsági egyesületből, s a fiatal gazda azonnal belép a Nachbarschaftba, a szomszédsági szövetségbe, melynek célja a gazdák kölcsönös segítése és támogatása. A falu nagysága szerint négy-hat ilyen szövetség van egy-egy faluban. A Nachbarschaft a tagok közötti egyenetlenségeket is igyekszik békésen elintézni, amikor azután a békebíróság szerepét tölti be. Evente négyszer békeestét rendeznek, az úri-szentvacsorák vétele előtt, hogy a viszályokat elsimítsák, a haragosokat kibékítsék. Az évi közgyűlésen mindenkinek meg kell jelennie ünnepi ruhában, hol először is hálákat adnak az Istennek a vett jókért, majd pedig a tagoknak évközben elkövetett hibáit veszik bírálat alá és kiszabják a büntetéseket. Hamvazó szerdán nagy közös

multságot is tartanak, amikor aztán jól kimulatják magukat. Mindezen társadalmi egyesülések legfőbb őre és gondozója az egyház, illetőleg annak papja, aki a közvetlen intézésben rendszeren nem vesz ugyan részt, mert mindenik fölött áll, de féltő gonddal őrködik, hogy az egész társadalmi életet a mély vallásos érzés hassa át. Azonban sem az egyház, sem a nép nem botránkozik meg azon, ha nyári szorgos időben közmegegyezéssel a vasárnapi istentiszteletet felfüggesztik akkor, ha vasárnap szép idő van, s a hétköznapok a munkának nem kedveztek.

A társadalmi munkából még a falusi szász nők is kiveszik részüket. Ott van csaknem minden faluban a nőegyesület, melynek éltető lelke a szász papné. A nőegyesületek munkakörébe tartozik: a meglevő nőegyletek kölcsönös segítése, szegények segítése és ápolása, árvaházak, menhelyek, gyermekkertek, óvodák alapítása, fentartása, szegénysorsú leányok, asszonyok kereskedelmi, ipari, tanítónői, óvónői, betegápolói stb. pályákra való kiképztetése, a templomok, temetők gondozása, díszítése stb. Ma már a nőegylet révén minden faluban van rendes betegápolónő, rendszeren egy özvegy asszony, akit a nőegylet képeztetett ki, hogy legyen aki a beteg falusi embert is szakszerűen ápolja. Téli estéken felolvasó estéket rendeznek a falusi asszonyok részére, a háztartás és egészségügy köréből, sőt női énekkart is állítanak össze.

Ha még tekintetbe vesszük azt is, hogy a szász falvakban aránylag több, a kölcsönös segítség elvén alapuló szövetkezeti intézmény (hitel, fogyasztási, állatbiztosító stb.) található, mint akár Németországban is, akkor igazi öröm töltheti el mindnyájunk szívét, a mi szászajkúink falusi társadalmaira gondolva, melyek itt, a mi hazánkban alakultak, fejlődtek ilyenekké. Nem tagadhatjuk el, de minek is tagadnók, jóakarátú irigységgel tekintünk rájuk, ha magyar falvainkra gondolunk, de egyúttal büszkéek is vagyunk rájuk.

IV. A magyar falvak társadalmi élete.

Míg az oláhajkúak inkább a magasabb és a havasiasabb vidéket szállták meg, s a szászajkúak a mélyebben fekvő helyeket, addig a magyarok, illetőleg a székelyek, mert ezek képezik az erdélyi részek magyarságának törzsét, a közép

fekvésű helyeken települtek meg nagyobb részben. Már magában véve ez az egyetlen körülmény is, mely az életviszonyok más mivoltát is jelzi, rámutat arra, hogy a magyar falvakban a társadalmi élet is más, mint amazokban.

Míg oláhajkúinknál a letelepülés sem mondható még teljesen bevezetettnek, hiszen életükben még sok a nomád vonás, addig a magyarság megtelepedése több évszázad óta befejezettnek tekinthető. A magyar falvaknak már egyenkint is, külön történelmi múltjuk és saját hagyományaik vannak. Így a magyar falvak társadalmában a tagozódások már nemcsak egyedül a vagyoni megoszlás nyilvánulásai, miként az oláhajkúak falvaiban, hanem jórésben történelmi alapokon kialakult alakzatok. Még ma is nagy jelentősége van például a a székely falvakban a primőr, lófő, jobbágy megkülönböztetéseknek a családi, a társadalmi és gazdasági életben. Talán a primőr, vagy lófő, vagy jobbágy székely együtt söpriek Kolozsvár utcáit, avagy együtt szolgálnak Bukarestben, de azért, ha például házasságról van szó közöttük, akkor a származás már nagy súlylyal esik a mérlegbe, sőt ha a magasabb származású nem adta még fel a reményt arra nézve, hogy még valaha visszakerülhet a falujába, akkor a rangon aluli házasság társadalmi következményeitől való tartás a frigy létrejöhetségét is megakadályozza.

Sok furcsának látszó társadalmi és gazdasági jelenségre találhatunk még napjainkban is, mely a régi különleges székely jogi és társadalmi élet hagyományainak tiszteletében leli indokát. Amíg ezek a székely társadalmi különlegességek a múltban a székely faj és nemzet megtartói voltak, ma már az újabb életviszonyok között sokszor a továbbfejlődés akadályaiul szolgálnak. Egyik napról a másikra kellett volna a székelységnek beleélnie magát az új rendbe, s mivel erre képtelen volt a sok évszázados hagyományok, jogok és szokások nyomása következtében, s mivel ezen körülménnyel, az ország átalakulását intézők nem számoltak annak idejében, csakhamar megbomlott az azelőtt egységes és ellentálló székely társadalom, melynek természetes következménye gyanánt jelentkezett csakhamar a nemzetgyöngítő elszegényedés, a kivándorlás és az elvándorlás.

A székelység kétségbeesett ellenállását meg kellett törni,

hogy a közös birtoklás ősi intézményét megszüntethessük, hogy a közös erdőket és legelőket feloszthassuk, s ma, alig egy félszázad után, óriási áldozatok árán is szeretnők visszaállítani azokat, ha nem is a régi formában, de valami afféle modernebb alakban. Ma a fel nem osztható falusi kis családi birtokokról ábrándozunk, de az ugyanilyen természetű tiszta székelyörökségeket kíméletlenül megszüntettük, csak azért, mert azt a valamelyik nyugati államból átültetett, úgynevezett modern jogrendbe nem tudtuk, vagy meg sem próbáltuk beleilleszteni. Most, amikor látjuk, hogy Amerikában a kisebb gazdaságok együtt tarthatására kitűnő módnak bizonyult a homestead, az évszázadok alatt kialakult hasonló, de magyar intézményt kipusztítva, az idegen átültetésére gondolunk. Már késő a sopánkodás, de szükséges volt erre rámutatnunk, hogy újból hangsúlyozhassuk, mily nagy társadalmopolitikai jelentősége van a hazai társadalmi élet és intézményei alapos ismeretének. Teljesen új társadalmat teremteni, a meglévő figyelembe vétele nélkül utópia, míg a meglévőt, az adott körülmények és életviszonyok alapos mérlegelésével helyes irányba terelni, a továbbfejlődés útjára vezetni, emberileg is elérhető, megvalósítható.

A legkisebb falu társadalmának is megvannak a maga saját gyökérszálai, melyek nem az elméletek talajából táplálkoznak, hanem csakis az illető kis falu adott és sajátos életkörülményeiből szívják életet és fejlesztő táplálékukat s az így felszívott táplálékot csak a már meglévő szerveivel képes saját testének alkatrészévé áthasonlítani, új szervek fejlesztésére felhasználni. Ilyen értelemben kell, hogy sajátos falusi és egyúttal magyar társadalom is legyen, s ha van ilyen, amiként van, akkor kell, hogy egyen magyar társadalomtudomány is, amely a magyar társadalomfejlesztő körülményeket, jelenségeket felkutatja, összegyűjti, feldolgozza és rendszerbe foglalja. Ami jó külföldön és társadalomfejlesztő nálunk. A mi társadalmunk is fejlődhetik oly magas fokra, mint bármelyik más nemzeté vagy országé, de ebből nem következik az, hogy ugyanazt az eredményt ugyanazon úton, módon és eszközökkel is kell elérnünk, sőt. el sem érhetjük más eszközökkel, mint csakis azokkal, amelyeket a mi sajátos természeti és életviszonyaink rendelkezésünkre bocsátanak.

Visszatérve a magyar falu társadalmi életének jellemzésére, meg kell állapítanunk, már az elmondottak alapján is, hogy tulajdonképpen minden egyes falu társadalmának meg van a maga sajátos képe, mely az illető falu adott viszonyai között él, de azért egyenként is különböző természetű emberek együttéléséből alakult ki. Még a falu társadalmához tartozó egy egyednek jelleme sem ítéhető meg, még az illető egyed élete alatt ható külső és belső tényezők alapos ismerete alapján sem, mert ismernünk kell még annak a társadalomnak egész életét és fejlődését is, melybe az illető beleszületett.

Hogy milyen az erdélyrészi magyar ember jelleme *általában*, arra nézve idézem KÖVÁRI LÁSZLÓ megállapítását (Erdély statisztikája, 1847.):

A magyar bátor, a székely merész. A magyar büszke, a székely becsvágyó. A magyar pörlekedő, a székely prókátornak született. A magyar birtoka, a székely fegyvere után szegény. A magyar jó szívvel látja, a székely megbetegíti vendégét.

Általában a két nemzetnek ugyanazok a jellemvonásai, de a székelyben kirívóbbak, szóval: jogvédőbb, szorgalmasabb, megkülönböztetést keresőbb, tartózkodóbb, pedig szíve még nyíltabb. Egy angol utazó (PAGET) írja 1847 előtt, hogy a székely büszkesége, szegénysége, szorgalma és vállalkozó szelleménél fogva hasonló a skót nemzethez.

Tagadhatlan, hogy KÖVÁRI jellemzése még ma is találó sok tekintetben. A magyar falvak társadalmi életében gyakran ráakadunk e jellemvonásokra, bár az is bizonyos, hogy az idők és viszonyok változásával, e jellemek is változáson mentek át. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy azok a magyarok, akikről KÖVÁRI megemlékezett, s akik főleg a Mezőségen laktak, azoknak nagyjából ma legfőleg csak emlékére akadhatunk a mezőszegi falvakban.

Az egyes falvak társadalmi életének vizsgálatánál nem hagyhatók figyelmen kívül, a gazdasági életben megnyilvánuló hatótényezők sem a falunak és termőterületének földrajzi fekvése, a talaj termőképessége, megmunkálhatósága, a nagyobb kulturális és gazdasági, kereskedelmi központoktól való távolsága, a közlekedő utak és eszközök minősége és mennyisége,

a birtokmegoszlás, a mezőgazdasági felszerelés mennyisége és minősége, a táplálkozási viszonyok és szokások, az általános és mezőgazdasági cultura fejlettsége, a lakosság (állami megyei, községi, egyházi, iskolai stb.) teherviselő képessége, termelő, értékesítő, fogyasztási- és hitelügye stb.

Igen fontos még az itt nagyjában elősorolt hatótényezőknek egymásra hatása, kapcsolata vonatkozása is, melyek a társadalmon belül különböző gazdasági, erkölcsi, kulturális stb. érdekcsoportokat hoznak létre, melyek újból kapcsolódnak, végül az illető falu társadalmi életét tárják elénk.

Ilyen szempontokból vizsgálva általában a magyar falvakat, meg kell állapítanunk, hogy csaknem egész tömegükben nélkülözni kénytelenek például a nagyobb forgalmi központokat (a rohamos fejlődésnek indult Maros-Vásárhely is kívül, a szélén van a magyar területnek), a vízi utakat és a vasutakat. E tekintetben is jóval kedvezőbb a szász és oláh falvak helyzete. A magyar falvak lakóinak birtokmegoszlása is kedvezőtlenebb, mint amazoké.¹⁾ Iparról szó sem lehet s a valamikor eléggé fejlett háziipar is visszafejlődött. Az Individualismus szertelenségei a kölcsönös segítség elvén felépült társadalmi rendet felbontották, a vagyoni ellentéteket jobban kiélesítették, mint például az újabb rend alatt fejlődésnek induló oláh községekben.

Az egyházi élet bensőségessége is sokat veszített ugyanazon okból, már pedig ez volt egyik támasza a kölcsönös segítség elvén épült és fejlődött magyar falusi társadalmi, gazdasági életnek és rendnek. A gazdasági romlással együtt járt az erkölcsi romlás is, úgy hogy a tíz év előtt összeült tusnádi Székely Congressus valójában az erdélyrészi magyar falvak halálos hörgését juttatta a magyar közvélemény fülébe, mert a negyvennyolczas időkben tett véres áldozatok jutalmául kapott új rendben a sok százados küzdelem árán kialakult társadalmuk továbbfejlődhetésének lehetőségétől fosztattak meg. Amit az elmúlt hatvan esztendő rontott a falusi magyar társadalmak gyökérszálain, azt nagy későre és hosszas könyörgésre tíz év előtt kezdette visszapótolgatni a

¹⁾ Lásd a szerző »Az erdélyrészi népfajok birtokaránya« című tanulmányát.

földművelésügyi minister az e célból szervezett külön segélyactiójával.

A valójában megromlott, illetőleg feldúlt erdélyrészi magyar falvak társadalmi élete tehát forduló ponton áll napjainkban s már kezdenek is mutatkozni egyes jelenségek, melyek egyes magyar falvak társadalmi életének élénkebb voltát látszanak igazolni s ha az életkedv a magyar falvakban és azok társadalmában általános leend és az ellankadt fejlődés lendületbe jön ismét, akkor Erdély magyar jellege is mind jobban vissza fogja nyerni régi színét és fényét.

A magyar falvaknak már külső képe is különbözik a többiektől. Rend, tisztaság és fejlettség tekintetében sokkal előbbre vannak, mint az oláh falvak, míg a szász falvakhoz viszonyítva még sok a kívánni való.

A magyar ember családi élete azonban sokkal melegebb, mint akár az oláhé, akár a szászé. A gyermekáldástól nem fél, sőt azt valóban Isten áldásának tekinti. A család jóvolta, fejlődése, kiválása képezi legfőbb vágyát. Emiatt azután nem is kíméli magát a munkában, sőt az élelmével is takarékoskodik, minek következtében élelmének mennyiségét is a munkához szabja. Télen például csak kétszer eszik. A szellemi munkát a testi munkával szemben előnyben részesíti, amiért gyermekeit szívesen is taníttatja, így próbálva megoldani azt a nehéz kérdést, hogy a családi birtokot ne kelljen nagyon elaprózni. A munkában az asszonyok is résztvesznek, bár nem olyan túlerőltetve, mint a szász asszonyok.

A gazdasági munkálkodásban a falu gazdái között valószínű verseny fejlődik ki, mert egyik sem szereti, ha elmarad a másiktól. Szeretnek tanulni, de nem szóbeszéd, hanem példa után, amikor alaposan meghányják-vetik az eshetőségeket. Újításba ezért is mennek oly nehezen bele a magyar gazdák.

A közeli rokonok között ritkán van meg a jó viszony, ami csaknem kizárólag mindig a birtok fölötti osztozkodásból származik. Ezért a család körül képződő szíves társadalmi alakulatban a legfőbb szerepet a komák viszik. A komák együttesen hányják meg az egymás és a falu ügyét-baját, szükségben egymást támogatják, úgyszólván családközösséget alkotva.

A magyar ember vendégszeretete közmondásos s ezért

a falusi magyar is minden alkalmat megragad, hogy barátkozhassék. E szertelen barátkozási hajlam egyúttal a legnagyobb gyöngéje is, mely nemcsak józan életét, hanem vagyonát is megtámadja. Jórészben talán innen is származik a túlzott pártoskodási, pörlekedő hajlama. A közügyek iránt kiválóan érdeklődik s kialakult véleménye mellett körömszakadtáig kitart, minek természetes következménye a sok viszálykodás, minek azután a közügyek vallják rendesen kárát. Ezért is oszlottak föl oly gyorsan a községi birtokok, amint a törvény ezt lehetővé tette. Ma közvagyonra leginkább csak a közbirtokosságoknak van, de azután ilyen egy faluban több is található, amelyek a gazdasági culturának gyakran egyik lényeges akadályát képezik.

Társadalmi alakulatok nem igen találhatók a magyar falvakban s ilyenek, kizárólag csakis gazdasági jelleggel és csak újabban keletkeztek. Az úgynevezett »kaláka« az, melyben a régi alapon a kölcsönös segítség elve még jelentékenyen érvényesül, de ez is csak alkalmi egyesülés építkezésre, trágyahordásra stb., amikor a munkában segítők, csak a napi étel és ital erejéig támasztanak igényt a tulajdonossal szemben. A betegágyas asszonyok segítése is igen ősrégi szokás s a Székelyföldön »radiná«-nak nevezik. Ez a segítség annyiból áll, hogy a betegágyas asszonyt betegsége alatt a szomszédok és jó barátok asszonyai jó és tápláló eledellel látják el, amikor, sajnos, az édesített szeszecskéknek is szerep jut, mert az »erősíti« a beteget.

A falusi szórakozások között legősibb az úgynevezett »fonó«, melynek szelídebb erkölceit már a durvább szokások kezdik pótolni. A szokásos táncmultságokból is mindinkább kezdenek a régi népies vonások eltűnni s helyüket a szertelenségek, a veszekedés és verekedés elfoglalni.

A nép általában vallásosnak mondható és ami külön is hangsúlyozandó, türelmes a más hitűekkel és nemzetiségűekkel szemben. Papját megkülönböztetett tiszteletben részesíti, de vakon nem követi. A templomba szívesen eljár a mindkét nembeli nép, de igen sok helyen inkább szokásból és pihenésből, mint áhítatból. A pap tanácsát inkább csak családi ügyekben kéri ki, míg világi és gazdasági ügyekben inkább a saját vagy az ügyvéd esze után jár. Mióta az

ecclesia-járás és ecclesia-követés ősrégi szokása megszűnt, azóta az egyház jótékony irányító hatása a közügyekre megszűntnek tekinthető, különösen azért is, mert papjaik nevelésénél nincsenek tekintettel a megváltozott viszonyokra s nem is juttatják azon tudnivalók birtokába, melyekkel a népet erkölcsi életével szoros kapcsolatban álló anyagi boldogulásában is hatékonyan támogathatnák.

Az iskolát sokra becsüli, aziránt melegen érdeklődik s különösen az iskolai vizsgálatokat a falu egyik legnagyobb ünnepének tekinti a székely. Úgy ezért, mint egyházáért tehetsége szerint szívesen áldoz, különösen akkor, ha annak jótékony hatását érzi is. Ha papjaik és tanítóik a szászokéhoz hasonló gondossággal készítenének elő a falusi szolgálatra, a magyar falvak társadalma mai életének kialakulására és tovább fejlődésére, a szász papok és tanítókéhez hasonló hatással lehetnének.

A magyar falvakban igen jelentős szerep jut a falusbírónak, kinek személyét általában igen nagy gonddal választja meg a nép s ezért tiszteletben is részesíti. Egyedül csak a »Uro uram« az »úr«, minden máski a nép közül, csak »Jánosba« és »Estánbá«.

A jegyző a falun nagy hatalom s a nép fölött áll és az újabban keletkezett úriosztályhoz tartozik a szolgabíró val egyetemben, amiért egyiket sem tartja a maga emberének, s ezért általában lelkében mindkettővel szemben bizalmatlan.

A megyei és országos ügyek iránt a magyar falusi nép általában igen nagy érdeklődéssel viseltetik; a magán érintkezés és mulatozás közben is ezért juttat oly nagy szerepet az országos politikának. Minden falusi magyar ember meggyőződésből balpárti s ezért oly heves lefolyásúak általában a választások. Minden egyes választás alatt és után nemcsak a rend és béke van feldúlva a magyar falvakban, hanem a társadalmi élet is jó hosszú időre elveszíti nyugodt folyását.

(Folytatása következik.)